

CORESPONDENȚĂ DE PE TAMISA

Celălalt Wittgenstein – erou, artist sau șarlatan?

ANA-MARIA PASCAL

De Anul Nou, majoritatea celor aflați în spațiul occidental (sau, cel puțin, vorbitori de limbă engleză) este preocupată cu luarea unui anume tip de hotărâri – numite „New Year's resolutions” –, ce urmează să fie puse în practică în următoarele douăsprezece luni. Este vorba, în genere, de chestiuni dificile, ce implică un efort special de voință, cum ar fi renunțarea la fumat, căutarea unui nou loc de muncă etc. Ideea de aplicare a unei idei sau voințe în sfera vieții cotidiene, la modul cel mai concret și pragmatic (de pildă, urmărind efectele practice ale unei decizii), ar fi fost pe placul lui Ludwig Wittgenstein.

Mai poate exista ceva „privat“?

Cu mai bine de 11 ani în urmă, pe când mă aflam la studii într-o universitate din nordul Angliei, am avut ocazia să particip la un curs dedicat filosofiei lui Wittgenstein. De fapt, nu întregii sale filozofii, ci doar *Investigațiilor filosofice*. Îmi amintesc că se discuta ore în șir câte un singur fragment, cum ar fi, de exemplu, cel în care este descrisă o insectă aflată într-o cutie, drept metaforă a eului de tip cartesian, închis în sine, complet privat, contestat de Wittgenstein. De altfel, critica filosofului austriac viza nu atât reprezentarea minții sau a vieții interioare sub forma unui spațiu închis, cât și (mai ales) consecințele acesteia, în speță, individualismul și anularea sau ignorarea perspectivei sociale în dezbaterile despre ego.

Nu discut aici validitatea acestor supoziții cu privire la filosofia cartesiană sau a poziției wittgensteiniene bazate pe asemenea supoziții. Ceea ce rețin este ideea că *orice chestiune pretins privată – fie ea senzație, intenție, sau formă de limbaj – constituie de fapt o iluzie*, întrucât, pentru a exista, ea trebuie să fie inteligibilă, or inteligibilitatea însăși este condiționată de norme sociale, atât la nivelul gândirii, cât și al comunicării. Pentru a fi inteligibil(ă), orice stare mentală și orice enunț trebuie să beneficieze de asocierea cu o formă comportamentală: gest, atitudine sau acțiune. Asadar, neinteligibile fiind, senzațiile și toate celelalte elemente intenționale considerate strict private rămân ca și inexistențe: nu le putem numi – sau măcar identifica –, întrucât nu avem nici un reper comun, adică public, prin raportare la care să le recunoaștem identitatea. La fel, insecta ascunsă într-o cutie ce poate fi deschisă de un singur individ e ca și absentă pentru toți ceilalți; iar dacă fiecare deține, la rândul său, o astfel de cutie, dar nici unul dintre ei nu poate vedea insecta celuilalt, atunci *nu se poate vorbi* despre un conținut comun al cutiilor, întrucât nu există garanția că acesta, deși numit cu un termen unic („insectă”), constituie de fapt un singur gen de obiecte. Spune Wittgenstein: „Este foarte posibil ca fiecare să aibă ceva diferit în cutia sa. Ne-am putea imagina chiar că acel lucru se află într-o cutie continuă schimbare. – Dar dacă noțiunea de «insectă» ar avea o anumită utilizare în limbajul acestor oameni? – Atunci ea n-ar fi folosită ca nume al unui obiect. Obiectul din cutie nu figurează în vreun joc de limbaj; nici măcar drept «ceva» anume, întrucât cutia ar putea fi și goală.” (Ludwig Wittgenstein, *Philosophical Investigations*, fr. 293)

Cu alte cuvinte, mitul interiorității amenință identitatea și inteligibilitatea elementelor intenționale din câmara sufletului. Dacă ne izolăm în turnul de fildes

al senzațiilor private, riscăm dispariția din cele publice, deoarece, privit din afară, turnul poate părea gol sau părăsit; astfel încât conținutul său rămâne la fel de inaccesibil (adică inexistent), precum interioarele castelului numit han sau cârciumă de toți cei din preajma lui Don Quijote.

De m-am oprit la această opinie a lui Wittgenstein? Pentru că distincția și interferențele dintre public și privat constituie substratul acestui eseu. Dacă ceea ce discut în continuare are vreun sens, înseamnă că filosoful austriac avea – sau nu – dreptate, în funcție de: 1) sensul respectiv, și 2) ce anume înțelegem prin spațiu „privat”. Voi reveni.

Între muzică și război

În societatea occidentală, cultul memoriei celor răniți sau dispăruți în timpul celor două războaie mondiale rămâne extrem de important. În Marea Britanie, de pildă, el se manifestă, timp de câteva săptămâni, în formele cele mai diverse – de la documentare, dezbateri publice și evenimente culturale, pînă la acele flori de mac (*the poppies*) pe care toată lumea le cumpără și le poartă la piept, ca simbol al reamintirii. Venitul astfel realizat fiind dedicat subvenționării beneficiilor pentru veterani. Toată lumea, de la cerșetori pînă la regină, vorbește cu pietate despre eroi și despre ceea ce le datorăm cu totii, indiferent de nație sau de clasa socială căreia îi aparținem. Nu spun acest lucru cu ironie; descriu doar o stare de fapt, care poate fi verificată ușor.

Unul dintre acești eroi a fost Paul Wittgenstein. Fratele lui Ludwig nu a murit pe front (în timpul primului război mondial), dar și-a pierdut mîna dreaptă – ceea ce, pentru un pianist de succes, poate fi mai crunt decît moartea.

Artist sau șarlatan?

Nu știu dacă o să vă vină să credeți, dar faptul că a rămas, la douăzeci și ceva de ani, fără mîna dreaptă, nu a fost problema cea mai mare a lui Paul Wittgenstein. O și mai cumplită povară a constituit-o faptul de a fi avut avere și un statut aristocratic aducător de privilegii de tot felul. De-a lungul întregii sale cariere – continuate și după revenirea din război, cînd Paul a reinvătat să cînte la pian, folosindu-se doar de mîna stîngă –, publicul și critica de specialitate i-au pus sub semnul întrebării talentul, sugerînd uneori că ar fi fost doar un bogătaş care și-a cumpărat fără scrupule faima.

Faptul că statutul aristocratic îi aducea anumite privilegii în plan artistic este incontestabil. Simplul fapt că a crescut în mijlocul comunității muzicale l-a ajutat, firește. Într-adevăr, „casa familiei Wittgenstein era mai mult un Conservator decît un cămin familial: Brahms, Mahler și Richard Strauss treceau pe acolo în mod regulat, iar Ravel a compus *Concertul pentru mîna stîngă* special pentru Paul” (Terry Eagleton, *The Guardian*, Review, 8/11/08). Și nu a fost singurul compozitor de renume care i-a scris piese. Sigur că nu orice artist își putea permite să comande piese în exclusivitate de la marii compozitori ai vremii. Iată doar câteva exemple, menționate în cea mai recentă biografie a familiei: „Între decembrie 1922 și Paște 1923, Paul a abordat trei compozitori de marcă și unul mai puțin cunoscut, pentru a-i compune concerte pentru pian (mîna stîngă) și orchestră, contra unor sume în dolari americani – foarte prețuți în acea vreme – încît, la sfîrșitul primăverii lui 1923, toți patru lucrau din greu pentru el”; sumele oferite

variau între 3.000\$ și 6.000\$ pentru o piesă. După multe insistențe din partea artistului, „Strauss însuși a acceptat să-i compună o piesă, contra avansului uriaș de 25.000\$”. Vor urma comenzi la Prokofiev, contra 5.000\$, și Ravel – contra 6.000\$. Contractele îi garantau artistului dreptul exclusiv asupra pieselor respective pentru o anumită perioadă de timp – și uneori pentru tot restul vieții sale. „Deși pretul acestor comisioane o fi fost exorbitant – comentează biograful – efectul lor a fost exact acela dorit și planificat de Paul. În mai puțin de cinci ani, el era aclamat ca un artist serios, pe marile scene de concert internaționale”. (Alexander Waugh, *The House of Wittgenstein*, pp. 160, 165, 182-183, 166-167). Dar oare chiar există o implicație directă și, mai ales, exclusivă, între privilegiu și reputație? Altfel spus, în absența celui dintîi, cea de a doua nu ar fi existat? Doar nu ne închipuim că talentul și privilegiile chiar se exclud reciproc.

Totuși, în pofida reputației lui Paul Wittgenstein și a faptului că prezența sa pe scenă atrăgea un public extrem de numeros și entuziast deopotrivă la Viena, Berlin și în marile orașe americane, unii dintre specialiștii breslei îl considerau cel mult un artist mediocru, care ar miza pe efectul sentimental al condiției sale, pe de o parte, și pe statutul lui economic privilegiat, pe de alta. Iată opinia lui Prokofiev, citat de Alexander Waugh: „Nu văd nici un talent deosebit în mîna sa stîngă. Este posibil ca necazul său să constituie, de fapt, un mare noroc, întrucît doar cu o mîna, el este unic, dar poate cu amîndouă nu s-ar fi distins deloc din mulțimea pianistilor mediocri” (*The House of Wittgenstein*, p. 188).

Atitudinea echilibrată a biografului (el însuși, un fost critic de muzică clasică în Marea Britanie) reflectă, probabil, cel mai bine realitatea: „efortul nervos din timpul concertelor era prea mare pentru el. Deși în anii săi de tinerete reușea să ofere performanțe de mare calitate, interpretarea lui era uneori brutală și greoaie. Cu trecerea timpului, efortul fizic și mental l-a copleșit și a ajuns să ofere mai multe performanțe greoaie și mai puține de calitate. Orchestre și dirijori care îl invitaseră cîndva îl rechemau doar rareori să mai concerteze împreună” (pp. 292-293). Dar nici artistul însuși nu era un înfumurat plin de sine, așa cum ar fi fost de așteptat dacă aveam de a face, într-adevăr, cu un parvenit care și-ar fi achiziționat fără scrupule reputația. „«Mă supra-apreciezi», îi scrie el studentului său Leonard Kastle, cu puțin timp înainte de a muri. «Nu am decît câteva puncte tari, restul nu valorează mare lucru – și acesta e adevărul.»” (p. 294).

Fără a pretinde că știu cum or fi stat lucrurile „în realitate”, tind să cred că Paul Wittgenstein era un artist de valoare. Altfel, de ce s-ar fi chinuit să o ia de la început, doar cu o mîna, într-o meserie în care este nevoie de două? Și asta nu oriunde, ci în spațiul cultural cel mai intens muzical și mai intransigent din cîte au existat vreodată: Viena începutului de secol douăzeci. Cred că, pînă la urmă, atât Paul cît și Ludwig au fost, așa cum îi descrie un critic al biografiei lui Waugh, „aristocrați care au reușit în viață prin propriile puteri” (Adam Phillips, *London Review of Books*, 4/12/08).

Omul cu Evanghelia

Astfel era cunoscut Ludwig printre camarazii lui de pe front, pe cînd se afla în Sokal, Ucraina, în 1915 (vezi Alexander Waugh, pp. 102-105). Este vorba despre „Biblia pe scurt” a lui Tolstoi, singura carte pe

care Ludwig o găsisse într-o librărie și care, potrivit propriei mărturisiri, îl ajutase să supraviețuiască.

Nu-mi închipui că i-ar trece cuiva prin minte să pună sub semnul întrebării adevărul acestei afirmații, sau să susțină că ea nu este, de fapt, decît o altă formă de manifestare a excentricității lui Wittgenstein – excentricitate care, la rîndul ei, s-ar datora în mare parte statutului privilegiat, din punct de vedere social-economic, al filosofului-arhitect devenit grădinar la mănăstire. Dar cînd este vorba despre artă, oamenii sînt mai circumspecți. Astfel încît pe Paul l-au judecat imediat din această perspectivă a posibilului compromis moral la care era expus, datorită beneficiilor sale sociale și financiare.

Nu pot să nu mă întreb, totuși, ce tip de limbaj folosea Ludwig pe cînd, aflat pe front, își repeta sieși fragmente din Biblia lui Tolstoi. Unul „public”, firește – dacă adoptăm înțelesul larg al termenului, impus de filosof în *Investigations*. Problema de fond, însă, nu este dacă lucrurile de ordin privat pot fi aduse la conștiință (și, eventual, comunicate altora) altfel decît cu ajutorul unor norme publice – firește că nu; ceea ce contează este altceva – și anume: *există*, oare, lucruri complet private, deci ultime și ireductibile, care să ne definească existența drept una *personală*? Și dacă avem o cît de mică bănuială că răspunsul ar putea fi unul pozitiv, probabil că merită să ajungem pe front, în deșert, sau să fim aruncați în abisul cel mai întunecat al conștiinței, pentru a face o experiență cu adevărat privată. Nu ațit de dragul sinelui, cît al experienței. Care ne poate dezvălui teritoriul de dincolo de noi înșine, făcînd oarecum redundantă chestiunea sinelui. Dar despre această posibilă circularitate, cu alt prilej...

Ianuarie 2009

Referințe

Alexander Waugh, *The House of Wittgenstein: A Family at War*, Bloomsbury Publishing, London, 2008

Ludwig Wittgenstein, *Philosophical Investigations*, translated by G. E. M. Anscombe, Basil Blackwell, Oxford UK & Cambridge USA, 1996

Adam Phillips, „Self-Made Aristocrats”, în *London Review of Books*, 4/12/2008

Terry Eagleton, „Palace of Pain”, în *The Guardian*, 8/11/2008

